

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व स्वातंत्र्यपूर्व दलित चळवळ

सौ. माधवी मुकुंद शिनगारे संशोधिका कोल्हापूर

प्रस्तावना

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्वातंत्र्यपूर्व दलित चळवळींच्या अभ्यासाने समाजात बदल घडवण्यासाठी सामाजिक संघर्ष आणि चळवळींची गरज का असते, हे स्पष्ट होते. यामुळे केवळ ऐतिहासिक ज्ञान मिळत नाही, तर समाजाच्या समकालीन समस्यांवर उपाय शोधण्याचे मार्गही मिळू शकतात. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार आणि सामाजिक सुधारक होते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या दलित चळवळींच्या अगोदरचा दलित समाज सामाजिक, आर्थिक, आणि राजकीय दृष्ट्या अत्यंत दयनीय स्थितीत होता. समाजातील उच्च वर्णीय लोकांकडून दलितांवर अन्याय, शोषण, आणि भेदभाव मोठ्या प्रमाणात होत होते. त्यावेळच्या दलित समाजाची परिस्थिती अतिशय वाईट होती. अस्पृश्यता आणि सामाजिक बहिष्कार यांचा दलितांना खूप त्रास होत होता. दलित हे शिक्षणापासून वंचित होते. दलितांच्या कष्टांना त्यांच्या श्रमाच्या योग्य मोबदल्याचे स्वातंत्र्य नव्हते आणि त्यामुळे त्यांच्या आर्थिक स्थितीत कोणताही बदल घडू शकला नाही. हिंदू धर्माच्या जातिव्यवस्थेमुळे दलितांना कायम निम्न आणि अस्पृश्य म्हणून वागवले जात असे. समाजातील सगळ्या क्षेत्रांमध्ये त्यांना बहिष्कृत केले जात असे. ब्रिटिश भारताच्या राजकीय व्यवस्थेत दलितांना कोणतेही प्रतिनिधित्व मिळाले नव्हते. त्यांच्याकडे राजकीय अधिकार नव्हते. समाजशास्त्रीय शिक्षण आणि राजकीय संघटनांपासून ते वंचित असल्याने त्यांनी आपली परिस्थिती स्वीकारलेली होती. त्यामुळे विरोधाचा किंवा सुधारण्याचा विचार दुर्मिळ होता.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्वातंत्र्यपूर्व दलित चळवळींच्या अभ्यासाची उद्दिष्टे अनेक आहेत, कारण हा अभ्यास समाजशास्त्र, राजकारण, आणि इतिहासाच्या संदर्भात दलित समाजाच्या उन्नतीचा मार्ग दाखवतो. या चळवळींनी भारतीय समाजात व्यापक सामाजिक आणि राजकीय परिवर्तन घडवले, आणि त्यांचा अभ्यास अनेक गोष्टी शिकवतो. अभ्यासाची प्रमुख उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत:

स्वातंत्र्यपूर्व काळातील दलित चळवळींच्या अभ्यासाची उद्दिष्टे

1. डॉ. आंबेडकरांच्या विचारसरणीचा अभ्यास करणे
2. दलित चळवळींच्या उभारण्याची कारणे जाणून घेणे.
3. दलित समाजाच्या समस्या जाणून घेणे.
4. स्वातंत्र्यपूर्व दलित चळवळींचे यश जाणून घेणे.
5. आधुनिक दलित चळवळींचे मूळ समजून घेणे:

डॉ. आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखालील दलित चळवळ सुरू होण्यापूर्वीचा दलित समाज शारीरिक, मानसिक, आणि सामाजिक गुलामीत अडकलेला होता. त्यांनी या परिस्थितीला आव्हान दिले नाही, कारण त्यांच्याकडे शिकलेले नेतृत्व नव्हते. मात्र, डॉ. आंबेडकरांनी त्यांच्यात शिक्षण, आत्मसन्मान, आणि संघटनांचे महत्त्व पटवून दिले, ज्यामुळे त्यांनी सामाजिक आणि राजकीय क्षेत्रात आपले हक्क मिळवण्यासाठी संघर्ष सुरू केला. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दलित चळवळ निर्माण करण्यामागे अनेक कारणे होती. दलित समाजावर होणाऱ्या सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, आणि राजकीय शोषणाच्या विरोधात उभे राहण्यासाठी त्यांनी दलित चळवळीचे नेतृत्व केले. आंबेडकरांनी दलित चळवळ उभारण्याची प्रमुख कारणे खालीलप्रमाणे आहेत:

1. अस्पृश्यता आणि सामाजिक भेदभाव: - अस्पृश्यता हे दलित समाजाचे सर्वात मोठे शोषणाचे साधन होते. दलितांना समाजातील इतरांपेक्षा तुच्छ समजले जात होते आणि त्यांना सार्वजनिक ठिकाणी प्रवेश, पाणी पिण्याचा अधिकार, मंदिरात प्रवेश, आणि इतर सामाजिक सुविधांचा वापर करण्यास बंदी होती. आंबेडकरांनी या शोषणाविरुद्ध लढा देण्यासाठी दलित चळवळ उभारली.

2. शिक्षणाचा अभाव: - दलित समाजातील लोकांना शिक्षणाची संधी दिली जात नव्हती, ज्यामुळे त्यांच्यावर अज्ञानाचे जाळे टाकले गेले होते. डॉ. आंबेडकरांनी जाणले की, शिक्षणाशिवाय दलित समाजाची उन्नती होणार नाही. म्हणूनच त्यांनी दलितांना शिक्षणाचे महत्त्व पटवून दिले आणि शिक्षणाच्या माध्यमातून समाजसुधारणेची चळवळ सुरू केली.

3. धार्मिक शोषण: - हिंदू धर्मातील जातिव्यवस्था दलितानांच्या शोषणाचे प्रमुख कारण होते. मनुस्मृतीसारख्या धर्मग्रंथांमुळे दलिताना धर्माच्या नावाखाली गुलामगिरीत ठेवले जात होते. आंबेडकरांनी या धार्मिक शोषणाला विरोध करून दलिताना धार्मिक स्वातंत्र्याचे आणि समानतेचे अधिकार मिळवून देण्यासाठी चळवळ उभारली.

4. राजकीय प्रतिनिधित्वाचा अभाव: - ब्रिटिश भारताच्या राजकीय व्यवस्थेत दलिताना कोणतेही प्रतिनिधित्व नव्हते. त्यांना निर्णय प्रक्रियेतून पूर्णपणे वगळले गेले होते. आंबेडकरांनी ओळखले की, दलित समाजाला राजकीय सशक्तीकरण मिळाले तरच त्यांची परिस्थिती सुधारेले. म्हणूनच त्यांनी दलिताना राजकीय अधिकार मिळवून देण्यासाठी लढा दिला.

5. आर्थिक शोषण: - दलित समाजाच्या आर्थिक परिस्थिती अत्यंत दयनीय होती. त्यांना सर्वात कमी दर्जाची आणि अपमानास्पद कामे करावी लागत होती, जसे की सफाईकाम, चर्मकारकाम, इत्यादी. त्यांना अत्यंत कमी मजुरी मिळत असे आणि शेतातील कामांसाठीही शोषण होत होते. आंबेडकरांनी या आर्थिक विषमतेचा विरोध केला आणि दलिताना आर्थिक स्वातंत्र्य आणि संधी मिळवून देण्यासाठी चळवळ उभारली.

6. आत्मसन्मानाचा अभाव: - दलित समाज आत्मसन्मान आणि आत्मविश्वास गमावलेला होता. त्यांना आपली परिस्थिती बदलण्याचा कोणताही मार्ग दिसत नव्हता. आंबेडकरांनी दलिताना आत्मसन्मानाचे महत्त्व पटवून दिले आणि त्यांना समाजात समान अधिकार मिळवण्यासाठी प्रेरित केले. त्यांनी दलिताना त्यांची अस्मिता ओळखून आपल्या हक्कांसाठी संघर्ष करण्याचे आवाहन केले.

7. समाजात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी: - आंबेडकरांना विश्वास होता की समाजाच्या सर्व घटकांना समानता, स्वातंत्र्य, आणि बंधुता मिळाली तरच समाजात खरे सुधारणा होईल. त्यांनी या तत्वांवर आधारित चळवळ निर्माण केली, ज्यामुळे दलित समाजाच्या परिस्थितीत सुधारणा घडवून आणता येईल.

8. कायदेशीर आणि संवैधानिक संरक्षणाची गरज: - आंबेडकरांनी ओळखले की दलित समाजाच्या उन्नतीसाठी कायदेशीर आणि संवैधानिक संरक्षण आवश्यक आहे. त्यांनी भारतीय संविधानात अनुच्छेद १७ अंतर्गत अस्पृश्यतेवर बंदी घालणारा कायदा आणला, ज्यामुळे दलित समाजाला कायदेशीर संरक्षण मिळाले. संविधानाच्या माध्यमातून त्यांनी दलिताना आरक्षण आणि समानतेचे हक्क सुनिश्चित केले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दलित चळवळ उभारण्यामागे मुख्यतः सामाजिक समानता, आर्थिक न्याय, आणि राजकीय सशक्तीकरणाची आवश्यकता ओळखली. त्यांनी दलिताना एकजूट करण्यासाठी आणि त्यांच्या हक्कांसाठी लढण्यासाठी प्रेरित केले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे स्वातंत्र्यपूर्व दलित चळवळीचे प्रमुख नेते होते, आणि त्यांनी दलितानांच्या हक्कांसाठी आणि सामाजिक न्यायासाठी लढा दिला. त्यांच्या नेतृत्वात दलित चळवळीला एका व्यापक स्वरूपात आणले गेले, ज्यामुळे समाजातील निम्न वर्गांना आपले हक्क आणि स्थान मिळवून देण्यासाठी प्रेरणा मिळाली.

प्रारंभिक चळवळी:

१९२० च्या दशकात बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या चळवळीची सुरुवात केली. त्यांनी १९२४ मध्ये "बहिष्कृत हितकारिणी सभा" स्थापन केली, ज्याचा उद्देश दलितानांच्या सामाजिक आणि शैक्षणिक स्थितीमध्ये सुधारणा करणे होता. याच दरम्यान त्यांनी "मूकनायक" आणि "बहिष्कृत भारत" या वृत्तपत्रांद्वारे दलितानांच्या समस्या आणि हक्क याबद्दल जनजागृती केली.

महाड चवदार तळे सत्याग्रह (१९२७): - महाडच्या चवदार तळ्याचे पाणी दलिताना मिळू नये, असे तत्कालीन व्यवस्थेत होते. आंबेडकरांनी दलिताना या पाण्याचा वापर करण्याचा हक्क मिळावा म्हणून सत्याग्रह आयोजित केला, ज्याला "महाड सत्याग्रह" म्हणून ओळखले जाते. हा सत्याग्रह दलितानांच्या आत्मसन्मानासाठी मोठा टप्पा ठरला. 'अखिल भारतीय डिप्रेस्ड क्लासेस काँग्रेस अधिवेशनानंतर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी सार्वजनिक मालमत्ता, पाणवठा, सार्वजनिक ठिकाणे अस्पृश्य किंवा बहिष्कृत वर्गासाठी खुली करावी आणि "१९२३ सालच्या सार्वजनिक मालमत्तेवर सर्वांचा समान हक्क" या कायदानुसार अस्पृश्यांना सार्वजनिक ठिकाणी पाणवठ्यावर पाणी पिण्याचा हक्क आहे. त्यासाठी महाड येथे चवदार तळ्याच्या सत्याग्रहाचे आयोजन केले होते.' १

मनुस्मृती दहन: - डॉ. आंबेडकरांनी २५ डिसेंबर १९२७ रोजी मनुस्मृतीचे जाहीर दहन केले. मनुस्मृती हा ग्रंथ दलित आणि स्त्रियांवर असलेल्या अन्यायकारक सामाजिक नियमांचे समर्थन करत असल्याचे त्यांनी स्पष्ट केले. यामुळे त्यांनी धर्मग्रंथांवर आधारित जातीय भेदभावाला आव्हान दिले. "डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मनुस्मृती दहनानंतर असे म्हणतात की, आम्ही जे मनुस्मृतीचे वाचन केले आहे, त्यावरून आमची खात्री झाली आहे की, त्या ग्रंथात शूद्र जातीची निंदा करणारी त्याचा उपमर्द करणारी, उत्पत्तीचा कलंक त्याच्या माथी मारणारी व त्यांच्याविषयी समाजात आदर वाढणारी वचने ओतप्रोत भरलेली

आहेत. त्यात धर्माची धारणा नसून असमतेची धुळवड घातली आहे. स्वयंनिर्णयाचे तत्त्व प्रस्थापित करावयास निघालेल्या सुधारणावाद्यासही असला ग्रंथ कधी सामान्य होणे शक्य आहे व तो अस्पृश्य वर्गासही मान्य नाही. एवढेच दर्शविण्याकरिता महाड येथे त्याची होळी करण्यात आली.” २

पुणे करार (१९३२): - दलितांसाठी स्वतंत्र मतदार संघाची मागणी करणारे आंबेडकर, आणि महात्मा गांधी यांच्या दरम्यान विवाद निर्माण झाला होता. महात्मा गांधींनी या मागणीविरोधात उपोषण सुरू केले होते. शेवटी पुणे करार झाला, ज्यामध्ये दलितांना स्वतंत्र मतदारसंघ न देता सर्वसाधारण मतदारसंघातच जागांचे आरक्षण देण्याचे ठरले. “पुणे करारामुळे अस्पृश्यांना स्वतंत्र मतदार संघाऐवजी संयुक्त मतदारसंघ मिळाले. त्यानंतर ‘पुणे करार’ हा राजकीय दिन म्हणून साजरा करावा असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या अस्पृश्य बांधवाना सांगितले. पुणे कराराचा अनुभव असा आहे की, राजकारणात जे शक्य आहे ते आधी घेतले पाहिजे, अशी डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांची भूमिका होती.” ३

मंदिर प्रवेश आंदोलन: - डॉ. आंबेडकरांनी दलितांना मंदिर प्रवेशाचे अधिकार मिळावेत यासाठी अनेक आंदोलने केली. कोल्हापूरच्या शाहू महाराजांच्या मदतीने त्यांनी काही मंदिरांमध्ये दलितांना प्रवेश मिळवून दिला, परंतु अनेक ठिकाणी त्यांना यासाठी कडवी लढाई द्यावी लागली. यामध्ये नाशिक येथील काळाराम मंदिर सत्याग्रह हा खूप महत्त्वाचा सत्याग्रह आहे. या सत्याग्रहामध्ये ८००० सत्याग्रहींनी सहभाग घेतला होता. या सत्याग्रहामुळे अस्पृश्यांमध्ये चैतन्याची ज्योत पेटवली गेली.

मूकनायक आणि बहिष्कृत भारत: आंबेडकर यांनी दलितांच्या हक्कांसाठी आवाज उठवण्यासाठी मूकनायक (१९२०) आणि बहिष्कृत भारत (१९२७) सारखी वर्तमानपत्रे सुरू केली. या माध्यमांतून त्यांनी दलितांच्या समस्या मांडल्या आणि त्यांना संघटित होण्याचे आवाहन केले.

कळस नदी सत्याग्रह (१९२७): नाशिकच्या कळस नदीवरील त्र्यंबकेश्वर मंदिरात दलितांना प्रवेश नाकारला जात होता. आंबेडकरांनी या प्रश्नावर आंदोलन केले आणि या चळवळीने अस्पृश्यतेविरोधात जनजागृती केली.

पुनर्रचना आणि शिक्षण: आंबेडकरांनी दलितांना शिक्षणाची महत्त्वपूर्णता पटवून दिली. शिक्षणाशिवाय समाज सुधारणा शक्य नाही, असा त्यांचा विश्वास होता. त्यांनी अनेक शाळा आणि महाविद्यालये सुरू करण्यावर भर दिला.

राजकीय भूमिका: आंबेडकरांनी दलितांना राजकीयदृष्ट्या संघटित होण्याचे महत्त्व ओळखले. त्यांनी स्वतंत्र मजूर पक्ष (Independent Labour Party) स्थापन केला आणि १९३० च्या दशकात त्यांनी ब्रिटिश सरकारकडे दलितांसाठी वेगळ्या निवडणुका (Separate Electorates) मागितल्या.

राजकीय जागृती आणि निवडणूक अधिकारासाठी संघर्ष:- आंबेडकरांनी दलितांच्या राजकीय सक्षमीकरणासाठी ब्रिटिश सरकारकडे "वॉटर फॉर रेप्रेझेंटेशन" (राजकीय प्रतिनिधित्वाचे अधिकार) ची मागणी केली. त्यांनी स्वतंत्र मजूर पक्ष (Independent Labour Party) स्थापन करून दलित समाजाच्या राजकीय अधिकारांसाठी आंदोलन केले.

राउंड टेबल परिषद (१९३०-३२):- आंबेडकरांनी दलितांच्या अधिकारांसाठी लंडन येथे झालेल्या राउंड टेबल परिषदांमध्ये सहभाग घेतला. त्यांनी ब्रिटिश सरकारकडे दलितांसाठी वेगळ्या मतदारसंघाची (Separate Electorates) मागणी केली, ज्यामुळे दलितांना राजकीय प्रतिनिधित्व मिळू शकेल. यामुळे दलित समाजाचे मुद्दे राष्ट्रीय पातळीवर आले.

अस्पृश्यता विरोधी चळवळ:- आंबेडकरांनी अस्पृश्यतेविरोधात कठोर भूमिका घेतली. त्यांनी दलितांना शिक्षण आणि सन्मानाचे जीवन जगण्यासाठी प्रेरित केले. त्यांच्या कार्यामुळे अस्पृश्यतेविरुद्ध जनजागृती झाली आणि समाजात समता प्रस्थापित करण्यासाठी प्रयत्न केले गेले.

शिक्षणासाठी प्रयत्न:- आंबेडकरांनी दलित समाजातील लोकांना शिक्षणाचे महत्त्व पटवून दिले. त्यांच्या मते, शिक्षण हेच परिवर्तनाचे साधन आहे. त्यांनी अनेक शैक्षणिक संस्थांची स्थापना करून दलित विद्यार्थ्यांना शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून दिली.

संविधान निर्मिती: भारताच्या स्वातंत्र्यानंतर आंबेडकर संविधान समितीचे अध्यक्ष झाले. त्यांनी भारताच्या संविधानात सर्व व्यक्तींना समान हक्क दिले आणि अस्पृश्यतेवर बंदी घालणारी तरतूद समाविष्ट केली.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची स्वातंत्र्यपूर्व दलित चळवळ केवळ राजकीय हक्कांपुरती मर्यादित नव्हती, तर ती सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक क्षेत्रांमध्ये दलितांचा सन्मान आणि हक्क मिळवून देण्याच्या दिशेने होती. त्यांचे कार्य भारतातील सामाजिक परिवर्तनाच्या दिशेने एक क्रांतिकारी पाऊल होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्वातंत्र्यपूर्व काळात दलितांची चळवळ उभारण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. ब्रिटिश भारतातील अस्पृश्य समजल्या जाणाऱ्या दलित समाजाला सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय अधिकार मिळवून देण्यासाठी आंबेडकर यांनी आपले आयुष्य समर्पित केले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी निर्माण केलेल्या दलित चळवळींनी भारतीय समाजातील अस्पृश्यता, सामाजिक भेदभाव, आणि अन्यायाविरुद्ध प्रभावी संघर्ष केला. या चळवळींनी दलित समाजाला जागरूक, संघटित, आणि सशक्त बनवले. आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखालील या चळवळींनी मिळवलेले यश खालीलप्रमाणे आहे:

१. समानतेच्या अधिकारांचे संरक्षण:- डॉ. आंबेडकरांच्या चळवळीमुळे दलित समाजाला समानतेचे हक्क प्राप्त झाले. महाड चवदार तळे सत्याग्रह आणि कळस नदी सत्याग्रह यासारख्या आंदोलनांनी दलितांना सार्वजनिक ठिकाणी प्रवेशाचे अधिकार मिळवून दिले. या चळवळींमुळे अस्पृश्यतेविरुद्ध मोठी जनजागृती झाली आणि सामाजिक समानतेचा मार्ग मोकळा झाला.

२. राजकीय सशक्तीकरण:- पुणे करारामुळे दलितांना भारतीय विधानसभेत आरक्षण मिळाले, ज्यामुळे त्यांचे राजकीय सशक्तीकरण झाले. दलितांना प्रतिनिधित्व देऊन त्यांच्या समस्या सरकारपर्यंत पोहोचवण्याचे अधिकार मिळाले. हे दलित चळवळीचे एक मोठे यश होते.

३. भारतीय संविधानातील समानतेचे तत्त्व:- आंबेडकर हे भारतीय संविधानाचे शिल्पकार होते. त्यांनी संविधानात समानता, स्वतंत्रता, आणि बंधुता यांसारखी तत्त्वे समाविष्ट करून अस्पृश्यता, जातीय भेदभाव, आणि असमानता संपुष्टात आणली. संविधानाने दलित समाजाला कायदेशीर संरक्षण आणि न्याय दिला.

४. शैक्षणिक आणि सामाजिक सुधारणांचे यश:- आंबेडकरांनी शिक्षणाच्या महत्त्वावर भर दिला आणि दलितांसाठी शैक्षणिक संधी वाढवण्यासाठी प्रयत्न केले. त्यांनी दलित विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक सुविधांच्या आणि संस्थांच्या माध्यमातून शिक्षण मिळावे यासाठी कार्य केले. शिक्षणामुळे दलित समाजात जागृती झाली आणि त्यांनी सामाजिक सुधारणांचे नेतृत्व केले.

५. अस्पृश्यतेच्या विरोधातील कायदे:- आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखालील चळवळींमुळे अस्पृश्यतेविरुद्ध कायदेशीर प्रतिबंध करण्यात आला. भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद १७ नुसार अस्पृश्यता रद्द करण्यात आली आणि त्याचा प्रचार आणि आचरण निषिद्ध ठरवण्यात आला. यामुळे दलित समाजाला सन्मानाने जगण्याचा अधिकार मिळाला.

६. सांस्कृतिक पुनरुत्थान:- आंबेडकरांनी दलित समाजाला आपले सांस्कृतिक पुनरुत्थान करण्यासाठी प्रेरित केले. त्यांनी दलितांना बौद्ध धर्म स्वीकारण्याचे आवाहन केले, कारण त्यांना हिंदू धर्मातील जातीयतेपासून मुक्ती हवी होती. १९५६ मध्ये त्यांनी लाखो अनुयायांसह बौद्ध धर्म स्वीकारला, ज्यामुळे दलित समाजाने आत्मसन्मान आणि नवी ओळख मिळवली. डॉक्टर आंबेडकर एका ठिकाणी म्हणतात “माणूस धर्माकरता नाही धर्म माणसा करता आहे. तुम्ही सर्वांना संगटितरित्या धर्मांतरणाचा निश्चय करा. आज तुम्ही स्वतंत्र होण्याचा निश्चय केला तर भावी पिढी स्वतंत्र होईल. तुम्ही आज पराधीन राहण्याचे ठरवले तर भावी पिढीसुद्धा पराधीन राहील. तुमची जबाबदारी अत्यंत कठीण आहे.”^४ अशा प्रकारे आपल्या बांधवांना धर्मांतर करण्यास प्रोत्साहन दिले.

७. दलित चळवळीचे संघटन:- आंबेडकरांच्या नेतृत्वाखाली दलित समाज संघटित झाला. त्यांनी बहिष्कृत हितकारिणी सभा, स्वतंत्र मजूर पक्ष (Independent Labour Party), शेड्यूलड कास्ट फेडरेशन (Scheduled Castes Federation) यासारख्या संघटनांच्या माध्यमातून दलितांच्या प्रश्नांवर संघटित आणि संघशक्तीने लढा दिला. या संघटनांनी दलितांचे सक्षमीकरण आणि स्वाभिमान वाढवला.

८. समाजातील परिवर्तनाची प्रक्रिया सुरू:- आंबेडकरांच्या चळवळींमुळे भारतीय समाजात जातीयतेविरुद्ध परिवर्तनाची प्रक्रिया सुरू झाली. अस्पृश्यतेविरुद्ध जनजागृती होऊन समाजातील अनेक घटक दलितांच्या बाजूने उभे राहिले. समाजात समता, बंधुता आणि न्याय यांचे मूल्य प्रस्थापित झाले. “महाडच्या चवदार तळ्याच्या खटल्यात अलिबाग डिस्ट्रिक्ट कोर्टाने २१ जून १९२७ रोजी निकाल दिला. यामध्ये पाच पुरुष आरोपींना शिक्षा झाली. कोर्टाच्या निकालामुळे कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी पाणी भरण्याचा आपल्याला कायदेशीर हक्क असल्याची खात्री अस्पृश्य समाजाला झाली, तसेच अस्पृश्यांना सार्वजनिक ठिकाणी पाणी भरण्यास मज्जाव करणे कायद्याच्या विरोधी आहे याची अस्पृश्यांना जाणीव झाली.”

९. दलित नेतृत्वाचे निर्माण:- आंबेडकरांच्या चळवळींनी अनेक दलित नेत्यांचे निर्माण केले, ज्यांनी त्यांच्या कार्याला पुढे नेले. या नेत्यांनी आंबेडकरांच्या विचारांवर आधारित सामाजिक सुधारणा आणि राजकीय चळवळींना चालना दिली.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या दलित चळवळींनी समाजात मोठे बदल घडवून आणले. दलित समाजाला त्यांनी स्वाभिमान, सन्मान, आणि हक्कांसाठी लढण्याची प्रेरणा दिली. त्यांच्या कार्यामुळे दलित समाजाला भारतीय समाजात महत्त्वाचे स्थान मिळाले, आणि त्यांचे योगदान भारतीय इतिहासातील एक महत्त्वाचा अध्याय ठरले.

संदर्भसूची

१. माने भगवान, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीचा अन्वयार्थ, प्रथम आवृत्ती, रूपी पब्लिकेशन , गडहिंग्लज, पृष्ठ क्रमांक ५९
२. खैरमोडे चां. भ. डॉ. भीमराव आंबेडकर चरित्र खंड तीन, सुगावा प्रकाशन पुणे , २०१३, पृष्ठ क्रमांक १९९.
३. माने भगवान, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या चळवळीचा अन्वयार्थ, प्रथम आवृत्ती, रूपी पब्लिकेशन , गडहिंग्लज, पृष्ठ क्रमांक १५९.
४. तत्रैव, पृष्ठ क्रमांक २१३.
५. तत्रैव, पृष्ठ क्रमांक ७०.